

ДИСЕРТАЦІЙНА РОБОТА НАТАЛІЇ ЧМУТІНОЇ 1952 РОКУ У КОНТЕКСТІ КАНДИДАТСЬКИХ ДИСЕРТАЦІЙ З АРХІТЕКТУРИ

Український архітектор Наталія Чмутіна (1912–2005) як аспірант Київської філії Академії архітектури СРСР з 1944 року розпочинає роботу над дисертацією, що стала основою для виникнення нового типу будівлі — Палацу одружень. 1952 року в Академії архітектури УРСР вона захищає дисертацію «Міський показовий Дім запису актів громадянського стану у Києві» на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури. Робота виконувалася під керівництвом президента Академії архітектури УРСР, академіка В. Г. Заболотного.

Обрана тема була досить новою для архітектури Радянського Союзу і раніше цілісно не розглядалася. Вона стала першою спробою розробити архітектурні форми такого типу будівель.

У студії було детально розглянуто структуру, склад і форми роботи бюро ЗАГС для їх вивчення і спроби майбутнього вдосконалення у розпланувальних рішеннях. Серед важливих задач Чмутіна називає агітаційно-виховну роль закладу цього типу. Дисертація була розроблена на основі аналізу роботи вже існуючих ЗАГСів у найбільших містах УРСР (Харків, Львів, Одеса, Сталіно (Донецьк), Дніпропетровськ). Також Чмутіна підкреслює важливість консультативної праці з керівними кадрами у цій галузі. Дослідження стало основою нового типу будівлі, прообразом Палацу одружень.

Дисертація поділялася на дві основні частини: текстову і графічну. У свою чергу текстова, крім трьох основних розділів, мала додаток: «програма-завдання на проектування міського показового Будинку ЗАГС у м. Києві». Графічна частина складається з креслеників та ескізів до проекту міського показового Будинку ЗАГС у Києві, що були виконані на дуже високому художньому рівні, більшість цінна як окремі твори візуального мистецтва.

У першому розділі дисертації «дається краткий исторический обзор постановки дела регистрации актов гражданского состояния в СССР и влияния этого фактора на архитектуру сооружений, где регистрация производилась; излагаются условия, определяющие необходимость разработки проекта разработки проекта городского показательного Дома ЗАГС в г. Киеве, и доказываются актуальность решения такой задачи» [1, с. 5].

Одним із важливих аспектів проекту Н. Чмутіна називає роль і задачі сім'ї у комуністичному суспільстві. Як доказ цього вона наводить Указ Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 р., що встановлював програму державних заходів, спрямованих на зміцнення радянської сім'ї: «одной из важнейших задач в деле укрепления советской семьи закон определяет задачу укрепления брака как основы семьи и в связи с этим ставит вопрос о повышении правового и общественного значения акта регистрации брака органами актов гражданского состояния (АГС) и о придании этому акту торжественной формы» [1, с. 6].

Відтоді бюро ЗАГСів стали розміщувати в окремих приміщеннях у «кращих будинках-маєтках». Проте вже існуючі приміщення були побудовані з урахуванням інших вимог, раніше вони виконували іншу архітектурну задачу, що не відповідала новій функції. Через те Чмутіна робить висновок, що пристосування — це лише перший етап, під час якого уточнюються деталі та потреби до церемонії. Повноцінним рішенням дисертант вважає будівництво нового будинку для бюро ЗАГС.

У другому розділі «приводится характеристика и детальный разбор содержания и формы работы учреждения бюро ЗАГС, выясняется специфика отдельных ее видов; определяются состав и размеры необходимых помещений, а также требования, к ним предъявляемые; затем устанавливается типическое в архитектурной композиции здания, значение здания в общей системе городской застройки и определяются требования, предъявляемые к его участку» [1, с. 7].

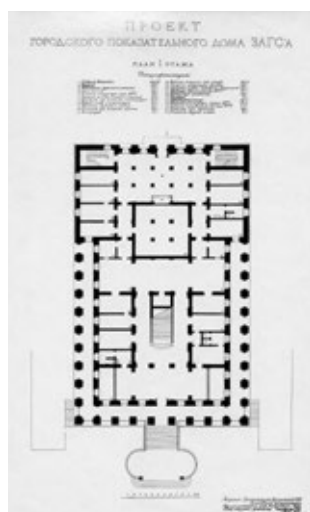
Ділянка під забудову Дому ЗАГС, Львівська площа після ліквідації Сінного базару (Київ. 1943–1970: Фотоальбом. — К., 2009. — С. 79)

Проект майбутнього бюро ЗАГС має розділятися на три основні частини, за змістом: 1) зали для урочистих церемоній (реєстрація актів шлюбу, народження); 2) «технічна реєстрація» (реєстрація актів припинення шлюбів, усиновлення, зміни імені та прізвища тощо); 3) внутрішні приміщення (внутрішня робота, архів). Особлива увага приділялась значенню урочистої реєстрації, а відтак — парадним залам. У цьому контексті актового зала набуває значення головного приміщення всієї будівлі або центру його архітектурної композиції. Форма залу нічим не диктується, але простір має бути єдиним і не розчленованим, а також мати найкоротший зв'язок із головним входом до будівлі. Поруч із головною залом має знаходитись аванзал, який логічно було б розділити на три–чотири зони для розміщення декількох різних груп відвідувачів. Основи композиції такої споруди витікають із її змісту.

Нарешті, у третьому розділі, присвяченому саме проекту Дому ЗАГС у Києві, подано обґрунтування і пояснення прийнятої автором композиції будівлі. Ідея урочистості та величі мала віддзеркалюватися у композиційному вирішенні будівлі, на яку було покладено важливу в СРСР «агітаційно-виховну» роль. Це був зовсім новий тип громадської будівлі, тому що раніше інститут шлюбу був пов'язаний із релігійними установами і мав інший характер.

Для розробки проекту Міського показового будинку ЗАГС велике значення мало містобудівне рішення. Місцем для будівництва Н. Чмутіна обрала центральну частину Львівської площі, що передбачалася до повної реконструкції. Майбутній будинок бюро ЗАГС мав реорганізувати весь простір площі навколо себе. Завдяки цьому мало також збільшитися архітектурне значення будівлі у контексті площі. Екстер'єр передбачав всебічний огляд будівлі (як у церковних спорудах).

План будівлі має прямокутну форму. Усі його функціональні групи приміщень композиційно відокремлені одна від одної. «Група “торжественной регистрации” размещается со стороны главных подъездов, образуя парадную часть здания. Помещения этой группы располагаются в двух этажах. Вход в нее размещен по оси главного фасада и является основным парадным входом в здание. Остальные группы расположены в половине здания, обращенной во внутреннюю сторону площади, объединены общим вестибюлем со входом в него со стороны, противоположной главному» [1, с. 13].

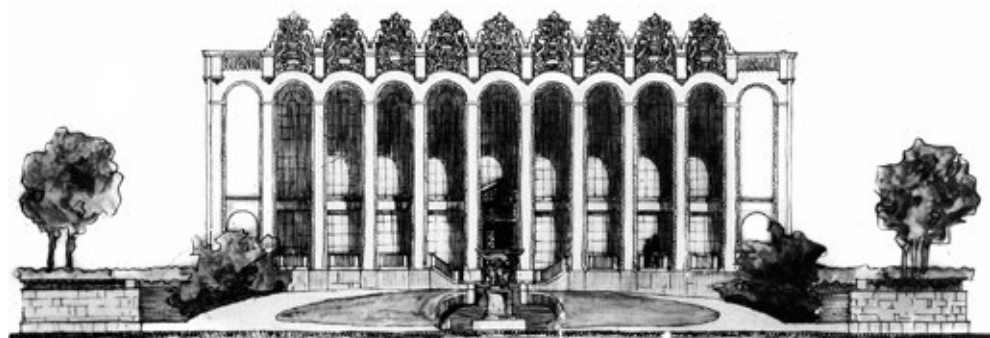
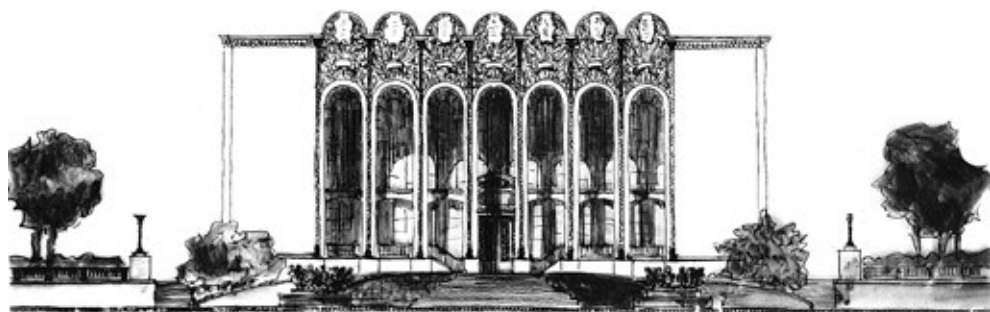
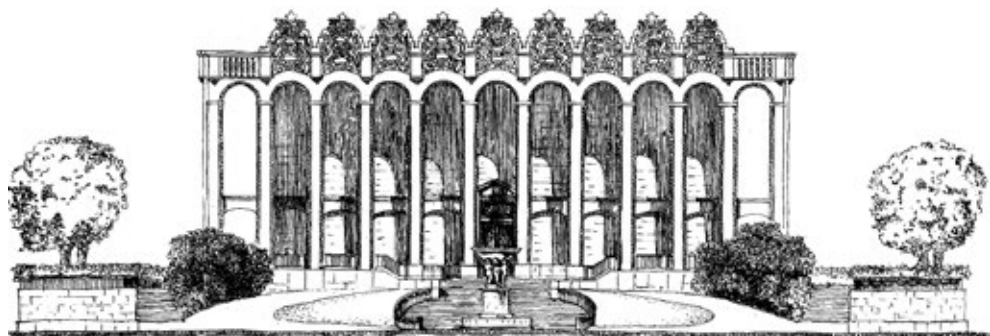
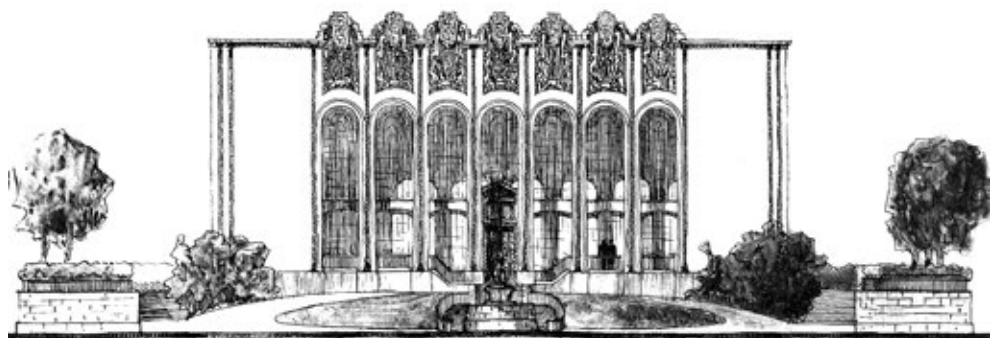
План Міського показового Дому ЗАГС на Львівській площі (з архіву Н. Чмутіної)

Інтер'єр центрального вестибюлю Показового Дому ЗАГС, відмивка (з архіву Н. Чмутіної)

Генеральний план розташування Міського показового Дому ЗАГС на Львівській площі (з архіву Н. Чмутіної)

Варіанти фасаду Дому ЗАГС (з архіву Н. Чмутіної)

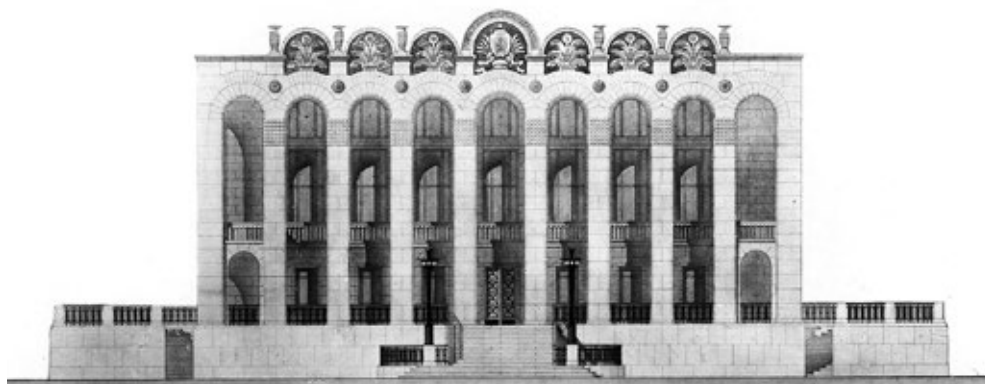
Перспектива Міського показового Дому ЗАГС, відмивка (з архіву Н. Чмутіної)

Н. Чмутіна підкреслює, що важливість суспільного значення та виховних ідей, утілених в архітектурному ансамблі площі, вимагали створення монументальної, урочистої і величної споруди. Але монументальність та велич проявляються не стільки у розмірах будівлі, скільки у її формах і пропорціях між ними. У проєкті ясно читається єдність інтер'єру й екстер'єру, цілісність і лаконічність об'ємів.

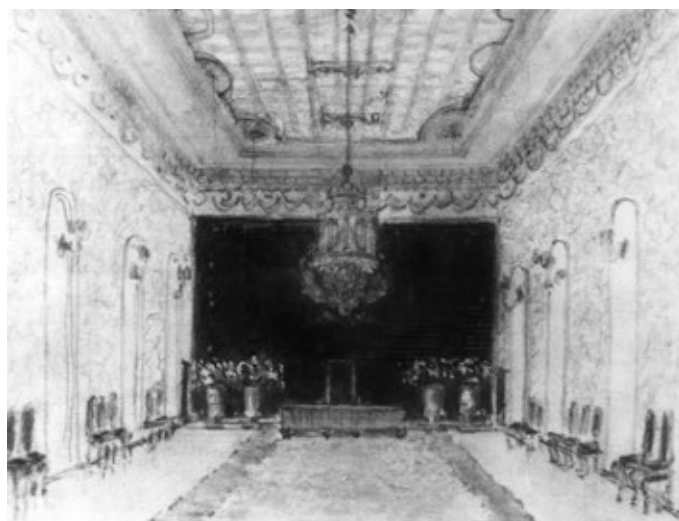
Для досягнення більш виявленої монументальності зовнішні архітектурні форми дещо збільшені та вирішені просто. Лаконічний об'єм будівлі підкреслено аскетизмом у деталях та у загальній ритмічній будові композиції фасаду.

Загалом, будівля виглядає досить характерною для своєї епохи. Вона нагадує суворий і величний класицизм урядових площ СРСР, побудованих у 1930-х. Про це свідчать характерні портик і колонада головного фасаду, великі об'єми будівлі, її зовнішня суворість і монументальність. Але проєкту Н. Чмутіної притаманні також риси національної архітектури. Такий вплив проявляється у верхівці головного фасаду, де як композиційний акцент використано декоративний парапет. Обличчювання фасадів місцевим вапняком, а також використання багатого українського орнаменту в декорі свідчать про схильність до традиційної архітектури [4].

З кінця 1940-х і майже до кінця 1950-х кандидатські дисертації архітекторів являли собою не стільки наукове дослідження у сучасному сенсі, а були, з одного боку, ретельно розробленим проєктом з усіма ознаками художнього (а не технічно-будівельного) бачення архітектурної форми з відповідним її наочним представленням, з іншого, — глибоко й усебічно обґрунтованою «пояснювальною запискою», в якій автор повинен був врахувати суспільно-культурні, економічні, географічні, демографічні, містобудівні та інші чинники. Це було спрямовано на складання нових Державних будівельних норм для нових на той час типів будівель і споруд. Так, наприклад, кандидатська дисертація Всеволода Колеснікова (виконана під керівництвом П. Альошина) була присвячена обґрунтуванню проєкту одного з виставкових павільйонів на Виставці досягнень народного господарства у Києві (1952 р.), дисертація Ігоря Фоміна (науковий керівник А. Добровольський) — явищу еркера в архітектурі багатопверхового житлового будинку (1954 р.), дисертація Тетяни Михайлової (науковий керівник М. Гречина) — прийомам побудови та застосування архітектурних деталей із кераміки (1956 р.) і та ін. Захист Н. Чмутіною 1952 року дисертації, присвяченої ретельному опрацюванню архітектурної форми Палацу ЗАГС, яка відбулася на засіданні президії Академії архітектури УРСР, також була даниною тій традиції, яку було закладено у практиці розуміння власне наукової роботи архітектора 1940-х.

Головний фасад Дому ЗАГС (з архіву Н. Чмутіної)

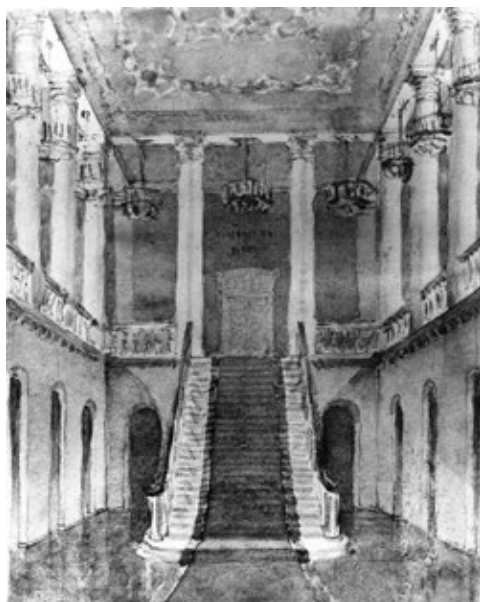
Ескіз інтер'єру урочистої зали
(з архіву Н. Чмутіної)

Цікаво зазначити, що вже у другій половині 1960-х тематика архітектурних дисертацій і місце захисту поступово змінюються. Так, Зоя Мойсеєнко 1962 року у НДІ архітектури споруд АБіА УРСР захищає дисертацію «Сільські житлові будинки Молдавської РСР» (наукові керівники Я. Штейнберг, В. Самойлович), Геннадій Лаврик 1964 року на раді архітектурного факультету КІБІ захищає дисертацію «Вертикальні і горизонтальні зв'язки у житлових будинках середньої та збільшеної поверховості» (наукові керівники Я. Штейнберг, В. Колесніков), Сергій Кілессо 1965 року на об'єднаній вченій раді при ЦНДІЕПжитла (Москва) — дисертацію «Кераміка у сучасній архітектурі Української РСР (1955–1965 рр.)» (науковий керівник Б. Хакало), Ірма Каракіс 1968 року на раді архітектурного факультету КІБІ — «Архітектурно-розпланувальні рішення і нові види обладнання гардеробів у різних типах шкільних будівель» (науковий керівник О. Свешніков), і т. ін. Себто йдеться про намагання відійти від суто об'єктних («конкретних») дисертацій у бік висвітлення більш загальних тенденцій в архітектурі того часу.

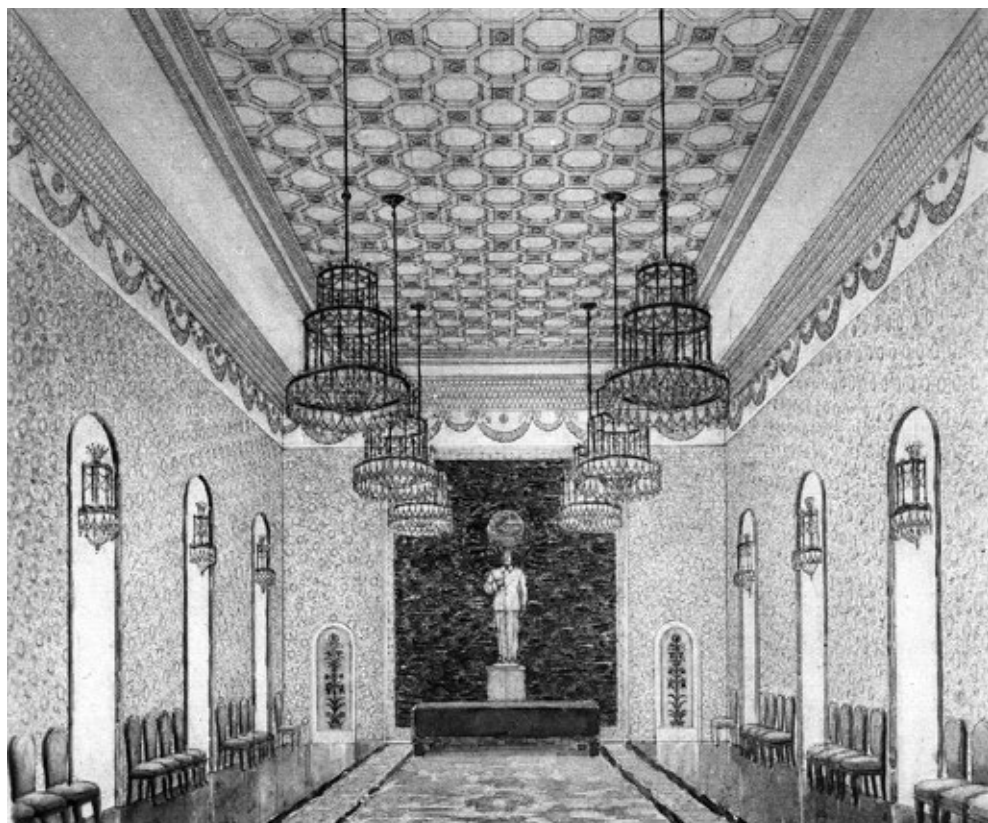
Окремо слід звернути увагу на дисертації істориків і теоретиків архітектури: наприклад, Юрій Нельговський захистив 1952 року в Академії архітектури УРСР дисертацію «Різьблення по каменю в архітектурі України (за матеріалами кам'яного зодчества західних областей УРСР кінця XVI — першої половини XVII ст.» (науковий керівник Є. Катонін), за десять років — 1962-го — Володимир Ясієвич в НДІ теорії та історії архітектури і будівельної техніки АБіА УРСР захистив дисертацію «Історія залізобетонного будівництва на Україні (з кінця XIX до початку XX ст.)» (науковий керівник В. Ярін), Віктор Мойсеєнко

Урочисті сходи головного входу (з архіву Н. Чмутіної)

Ескіз інтер'єру центрального вестибюлю (з архіву Н. Чмутіної)

Інтер'єр урочистої зали (з архіву Н. Чмутіної)

1968-го у НДІ теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури (Москва) — «Коллективное жилье на Украине в 1923–1933 гг. (Дослідження зв'язку між соціальними і архітектурними структурами)» (без наукового керівника). Але цей клас архітектурних дисертацій і досі є відмінним від дисертацій з сучасної спеціальності 18.00.02 «Архітектура будівель і споруд». 1966 року ВАК СРСР затвердив перелік спеціальностей, і серед них за № 840 «Архітектура» (до впровадження у середині 1970-х сучасного переліку спеціальностей) відбувалися захисти, спрямовані переважно на вдосконалення нормативної бази радянської архітектури і — не в останню чергу — будівництва. Наразі історія формування архітектурної науки й архітектурознавства в Україні потребують окремого дослідження.

Ми торкнулися цього питання через те, що дисертація Н. Чмутіної, згодом — почесного академіка Української академії архітектури, народного архітектора України, професора, — була однією з перших, в якій було чітко сформульовано основні засади наукових досліджень архітектора зламу 1940–1950-х і яка віддзеркалює стан, з одного боку, архітектурної культури того часу, з іншого, — оприлюднює вирішення однієї з наукових проблем, які на той час вважалися актуальними.

1. Київ 1943–1970: Фотоальбом / Упоряд. О. Насирова, В. Невзоров, В. Кручинін. — К., 2009. — С. 79.
2. Кресленики, ескізи та відмивки з архіву Н. Чмутіної.
3. Чмутіна Н. Б. Городской показательный Дом записи актов гражданского состояния в г. Киеве: Автореф. дис. ... канд. архитектуры / Акад. архит. УССР. — К., 1952.
4. Наталія Борисівна Чмутіна: Життєвий та творчий шлях архітектора / Упоряд. О. Мазніченко; Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України; Нац. акад. образотв. мистец. і архіт. — К., 2012.

Анотація. У статті на тлі дисертаційного процесу в Україні досліджується дисертаційна робота Н. Чмутіної «Міський показовий Дім запису актів громадянського стану у Києві» (1952 р.), яка стала основою для виникнення нового типу будівлі — Палацу одружень. Розглядається важливість суспільного значення та виховних ідей утілених в архітектурному ансамблі нового типу, єдність інтер'єру й екстер'єру споруди.

Ключові слова: архітектор Наталія Чмутіна, Міський показовий Дім запису актів громадянського стану (ЗАГС), Палац одружень, інститут шлюбу, кандидатська дисертація архітектора.

Аннотация. В статье на фоне диссертационного процесса в Украине исследуется диссертационная работа Н. Чмутиной «Городской показательный Дом записи актов гражданского состояния в Киеве» (1952 г.), которая стала основой для возникновения нового типа здания — Дворца бракосочетаний. Рассматривается важность общественного значения и воспитательных идей, воплощенных в архитектурном ансамбле нового типа, единство интерьера и экстерьера здания.

Ключевые слова: архитектор Наталья Борисовна Чмутина, Городской показательный Дом записи актов гражданского состояния (ЗАГС), Дворец бракосочетаний, институт брака, кандидатская диссертация архитектора.

Summary. In article explored N. Chmutina's dissertation «House of Vital Records in Kiev» (1952), which became the basis for the emergence of a new type of building — Wedding Palace. Discusses the importance of social values and educational ideas embodied in the architectural ensemble of the new type, the unity of the interior and exterior of the building.

Keywords: architect Natalya B. Chmutina, House of Vital Records, Wedding Palace, institution of marriage, PhD thesis of architecture.